

Olsztyn, 5 czerwca 2017 r.

Prof. zw. dr hab. Zbigniew Chojnowski
Zakład Literatury Współczesnej i Teorii Literatury
Instytut Polonistyki i Logopedii
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

RECENZJA
dorobku naukowego dr Agaty Paliwody
w związku z postępowaniem o nadanie stopnia
naukowego
doktora habilitowanego nauk humanistycznych,
dyscyplina: literaturoznawstwo

Rozwój naukowy dr Agaty Paliwody przebiegał powoli i przyniósł pewne rezultaty. Po uzyskaniu stopnia doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa na podstawie rozprawy *Granice i pogranicza w twórczości Sergiusza Piaseckiego* w 2001 roku Habilitantka wyspecjalizowała się w studiach nad literaturą emigracyjną (reprezentowaną przez Beatę Obertyńską, Janusza Głowackiego, Danutę Irenę Bieńkowską, Wacława Lieberta, Zygmunta Ławrynowicza, Annę Frajlich) oraz twórczością zdeterminowaną przez doświadczenia wojenne (m.in. Stanisława Srokowskiego, Józefa Żywiny). Nieobca jest jej problematyka współczesnej poezji, co pokazują szkice o wierszach Jerzego Gizelli oraz Janusza Szubera. Z jednej strony zajmowała się utworami o walorach wysokoartystycznych i ambitnych pod względem poznawczym, a z drugiej literaturą popularną uprawianą przez Helenę Mniskównę i Katarzynę Grocholę (w jednym wypadku chodzi o piśmiennictwo użytkowe, czyli o korespondencję braci Lejów z okresu I wojny światowej). Badaczka incydentalnie przejawiała zainteresowania regionalistyczne, co znalazło odzwierciedlenie

głównie w artykule o prozie Janiny Krawczyk i zajęciach z literatury i kultury regionalnej prowadzonych dla studentów zagranicznych.

Szereg prac Autorki świadczy o Jej trwałych zainteresowaniach badawczych, które krystalizowały się w ciągu jej długoletniej kariery. Być może dlatego niektóre artykuły nacechowane są przyczynkarsko i stanowią rodzaj literaturoznawczej przymiarki (np. szkice na temat: hymnu *Magnificat* Karola Wojtyły, przestrzeni w liryce Józefa Żywiny, *Nienawiści* Stanisława Srokowskiego, prozy Janusza Głowackiego), co eksponuje niekiedy stosowane w tytułach (lub podtytułach) prac Paliwody słówko „uwagi”. Jakkolwiek trzeba dostrzec ponawiane przez Nią dążenie do pisania opracowań przełamujących cząstkowość ujęć, zwłaszcza wtedy, gdy stara się przedstawić sylwetkę twórczą wybranego pisarza, jak to ilustruje ciekawy i przeglądowy artykuł o prozatorskiej twórczości Wacława Lieberta, ogłoszony w niedawno wydanym tomie *Literatura Polska obu Ameryk* pod red. Bożeny Szałasty-Rogowskiej. Obecna w niektórych publikacjach powierzchowność interpretacji wynika właśnie z niezdecydowania co do wyboru bardziej trwałego przedmiotu badań. Ale i tę cechę niwelują lub pomniejszają w jakiejś mierze próby głębszego wniknięcia w rozpatrywany materiał literacki, czego dowodzi np. analityczne opracowanie poświęcone *Zapiskom/Notatkom gniewnym z Londynu* Zygmunta Ławrynowicza (praca ukazała się w 2017 roku).

W swoich narracjach literaturoznawczych Habilitantka z szacunkiem podchodzi do stanu badań, co częstokroć polega na niekiedy obfitym przytaczaniu cudzych sądów, opinii, spostrzeżeń, aforyzmów badaczy i myślicieli. Odwagę badawczą, interpretacyjną Autorka osiągała powoli.

Dr Paliwoda, jak to wynika z danych bibliograficznych, w ciągu ostatnich około dziesięciu lat przejawiała coraz większą aktywność naukową (tak w wymiarze publikacyjnym, jak i pod względem czynnego udziału w konferencjach) niż w okresie wcześniejszym. Jest autorką posłowania i redaktorką książki Bogdana Stangrodzkiego *Dłonią ongiś podaną*, oraz współredaktorką tomu zbiorowego *Liryka żołnierska. Estetyka i wartości* z 2011 roku. Działalność recenzyjna i publikacyjno-popularyzatorska rzeszowskiej Autorki jest śladowa.

W 2009 roku wydała książkową wersję doktoratu pt. *Granice i pogranicza w twórczości Sergiusza Piaseckiego*, podsumowując swoje badania nad kresowością w literaturze dwudziestowiecznej. Napisała dwadzieścia artykułów (poza dwoma, które oczekują na druk, wszystkie są opublikowane) o zróżnicowanej problematyce badawczej. Proporcjonalnie najwięcej tekstów literaturoznawczych (w liczbie czterech) dotyczy twórczości Danuty Ireny Bieńkowskiej i wszystkie one po redakcyjnych udoskonaleniach weszły do rozprawy pt. „*Swoja i obca*”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bieńkowskiej* (Rzeszów 2015). To najjaśniejszy punkt w dorobku naukowym Habilitantki. Praca ta zwieńcza dotychczasowe kierunki Jej poszukiwań i umiejętności literaturoznawczych, a jednocześnie świadczy o osiągnięciu dojrzałości badawczej.

Zauważmy jeszcze, że zestaw publikacji dr Paliwody odznacza się do pewnego stopnia (ze zrozumiałych i wcześniej zgłoszonych powodów) przygodnością, ale daje się w nim spostrzec rys charakterystyczny. Badaczka wydobywa teksty twórców zapomnianych bądź rozpoznanych w sposób znikomy. Habilitantka niejako postawiła sobie za cel, aby swoimi dociekaniem uzupełniać niesłusznie nieobecne ogniwa w dwudziestowiecznym procesie literackim. Specjalnością dr Paliwody jest wydobywanie z niepamięci

twórców i ich dzieł, porządkowanie ich recepcji, a także podtrzymywanie zainteresowania nimi w kręgu literaturoznawców. Z pewną troskliwością odkrywa lub przypomina utwory, które nie zostały z należytą uwagą odnotowane, przeanalizowane i opisane.

Rzecz Agaty Paliwody o Danucie Irenie Bieńkowskiej jest pierwszym panoramicznym i usystematyzowanym opracowaniem życia i twórczości tej zmarłej tragicznie w 1974 roku emigrantki. Rozprawę otwiera rekonstrukcja biografii poetki i pisarki. Poziom uszczegółowienia życiorysu jest dostateczny. Autorka nie wyzyskała wszelkich dostępnych materiałów, a przecież wie, że archiwum pisarki jest przechowywane w Thomas Fisher Rare Book Library Uniwersytetu w Toronto, gdzie pracowała.

Biografia Bieńkowskiej pióra Paliwody jest jedyna w swoim rodzaju pod względem zgromadzonych faktów, bohaterkę opisuje w działaniu i jako osobę budującą relacje międzyludzkie (uwaga techniczna: zbędne są tu obszerne cytaty autobiograficzne, które w trakcie badań należało poddać weryfikacji i skonfrontować z innymi dokumentami życia, a następnie podać syntetycznie wyniki tej operacji). Habilitantka nie nadużywa metody biograficznej. Zdaje sobie sprawę, że Bieńkowska unikała, szczególnie w liryce, bezpośrednich wyznań, epatowania nadmiarem uczuciowości, lokowania swych poetyckich refleksji w skonkretyzowanych geograficznie miejscach; z zasady w wierszach szyfrowała osobistą stronę egzystencji. Podpatrzenie skrywanego autobiografizmu odsłania istotną przesłankę do charakterystyki postawy twórczej Bieńkowskiej.

Agata Paliwoda wobec utworów Bieńkowskiej posługuje się sobie właściwą hermeneutyką, inspirowaną przez refleksję psychogenetyczną, tematologię, intertekstualizm, mitografię,

geografię literacką, krytykę feministyczną, filozofię dialogu. Zagadnienie odzwierciedlonej w utworach kobiecości zajmuje Habilitantkę, ale nie przesłania Jej problemów egzystencjalnych obecnych szczególnie w wierszach. Umiejętnie buduje wywód o utworach emigrantki, umieszczając je w zasadnie dobranych kontekstach, dzięki czemu znajduje punkty styeczne zarówno z losami i dokonaniem rówieśniczej grupy literackiej „Kontynenty”, jak i innymi zjawiskami literatury emigracyjnej oraz krajowej. Paliwoda sformułowała wiele intuicji interpretacyjnych, jak np. tę o pewnej bliskości poetyckiej Bieńkowskiej wobec Szymborskiej, wyświetlając kolejne perspektywy badań. Ale już z poczynionych refleksji porównawczych zarysowuje się miejsce emigracyjnej poetki w konfiguracji dwudziestowiecznej poezji polskiej uprawianej przez kobiety (choć nie tylko). Zarysowująca się linia poszukiwań być może zapowiada to, że Paliwoda w niedalekiej przyszłości opracuje syntezę twórczości poetek na emigracji, a więc uczyni to, czego dokonała w swoich książkach Jolanta Pasterska w odniesieniu do prozy emigracyjnych pisarek.

W wywodzie ujawnia się immanentnie sposób postępowania badawczego Habilitantki. W swojej rozprawie przyjęła Ona za obowiązujące przekonanie, że kluczową rolę tekstotwórczą u Bieńkowskiej odgrywały zawsze doświadczenia egzystencjalne, niejako zabarwione przez biografię, wyznaczoną przez szczęśliwe przedwojenne dzieciństwo, „piekło” zesłańcze nastolatki, ucieczkę/podróż z „niehumanitarnej ziemi” do krain egzotycznych i nowych, a wreszcie dzieje emigrantki swobodnie poruszającej się po podzielonym świecie – dzieje zakończone nagłą i tragiczną śmiercią. Sposób czytania utworów Bieńkowskiej jako emanacji jej ukrytego losu wpłynął istotnie na kompozycję rozprawy. Ale tylko w rozdziale

pierwszym i drugim (całkiem zasadnie) został zachowany porządek chronologiczny. Autorka w następnych dwóch przyjęła układ problemowy, skupiający się wokół triady wielkich metafor egzystencji: „emigracji”, „miłości” i „melancholii”. Otwierają one inne wymiary biografii i kreacji Bieńkowskiej: ontologiczny, duchowy, moralny, społeczny, psychologiczny.

Nieustalenie przez Habilitantkę rangi utworów tej poetki, pisarki, polonistki, działaczki polonijnej, podróżniczki skutkuje pewnym dyskomfortem. Czytelnik rozprawy nieomal do jej ostatniej strony pozostawiony jest sam sobie z pytaniem: czy badane wiersze, opowiadania, eseje dają rzeczywisty asumpt do widzenia ich jako wiarygodnych intelektualnie i artystycznie dzieł o wysokiej randze literackiej? W tej sprawie dr Paliwoda każe wierzyć nam na słowo lub daje odpowiedź niejako rozsianą po całej książce. Dlatego sędzę, że ostatni podrozdział „*Przygoda moich słów*”. *Motywy autotematyczne* (części czwartej) mógłby posłużyć jako punkt wyjścia do rozpatrzenia kwestii poetologicznych i pozwalających uchwycić to, co jest fundamentem ważności Bieńkowskiej w literaturze polskiej, co generuje jej poetykę i żywe pole semantyczne.

Refleksja wartościująca tę twórczość pozwoliłaby uchwycić doniosłość płynącej z niej przesłań, a przede wszystkim oddzielić w dorobku Bieńkowskiej utwory słabsze od tych prawdziwie udanych i niezwykle doniosłych. Konceptyjno-kompozycyjne niedopatrzenie nie uchybia osiągnięciu Habilitantki, która zarysowała jeszcze jedną wersję doświadczeń emigracyjnych, emigracyjnego losu, emigracyjnego świata. Nie daje się on sprowadzić do wymiarów: martyrologicznego, niepodległościowego, narodowego, romantycznego, ekonomiczno-społecznego. Paliwoda na podstawie biograficzno-literackich rozważań odzyskuje obraz emigracji

odpatetyzowanej i odheroicznej, egzystencjalno-kobiecej, codziennej, skupionej na przetrwaniu w poczuciu sensu istnienia, a wbrew doświadczeniom pustki. Choć ostatecznie w książce *Habilitantki* widzieć trzeba nie tyle monografię, ile zarys monograficzny, to Jej opracowanie jest znakiem otwarcia. Oznacza ono bowiem z jednej strony kolejny etap badania nad kulturą emigracyjną, a z drugiej otwiera literaturoznawczą dyskusję nad osobowością twórczą Bieńkowskiej. Dotychczasowe wypowiedzi o niej mają charakter publicystyczny, krytycznoliteracki, wspomnieniowy lub informacyjny – tę regułę potwierdzają wyjątki w postaci rekonesansowych zaledwie dwóch artykułów Jana Wolskiego (z 1996 roku) i Wioletty Hajduk-Gawron (z 2010).

Edytorskim osiągnięciem Agaty Paliwody jest przygotowanie do druku na podstawie rękopisu i ogłoszenie dziennika nastoletniej Danuty Ireny Czech (po mężu Bieńkowskiej) z lat 1942-1944, który jako aneks dopełnia obraz jej życia i twórczości zawarty w książce „*Swoja i obca*”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bieńkowskiej*. *Habilitantka* ujawniła tym samym pewne umiejętności edytorskie (upominałbym się o pełną modernizację pisowni oraz opracowanie przypisów w niektórych miejscach dziennika lub przynajmniej odpowiedniego komentarza historyczno-biograficznego wprowadzającego do lektury tych dziewczynskich i na swój sposób stosunkowo dojrzałych zapisków).

W bez mała trzydziestoletniej karierze naukowej dr Agaty Paliwody pojawiły się nieomal wszystkie wymagane elementy.

Jeśli idzie o jej dokonania dydaktyczne, warto wymienić m.in. to, że prowadzi zajęcia z historii literatury, poetyki, analizy dzieła; współpracuje też z Centrum Kultury i Języka Polskiego dla Polaków z Zagranicy i Cudzoziemców POLONUS. W dorobku organizacyjnym

wyróżnia się to, że była zaangażowana w rekrutację, opiekę naukową nad studentami, współpracę z nauczycielami szkół średnich, promocję swojej Uczelni. Nie zaniedbała żywej działalności popularyzatorskiej, m.in. prowadziła wykłady o literaturze dla nauczycieli i uczniów szkół średnich, włączała się w życie literackie Rzeszowa, uczestniczyła w pracach Komitetu Okręgowego Olimpiady Literatury i Języka Polskiego w Rzeszowie.

Konkluzja

Dorobek naukowy doktor Agaty Paliwody jest wystarczający, aby nadać Jej stopień naukowy doktora habilitowanego. Należy odnotować znaczny postęp w Jej rozwoju jako literaturoznawczyni w ostatnim okresie. Mocnym argumentem przesądzającym o moim poparciu wniosku jest różnorodność dokonań, a przede wszystkim rozprawa na temat życia i twórczości Bieńkowskiej, która stanowi zasadnicze osiągnięcie naukowe Habilitantki.

Dopuszczenie dr Agaty Paliwody do następnych etapów przewodu habilitacyjnego uważam za zasadne.

Zbigniew Chojuszek